

גלעד כהן

על הקדושה

מבוא

מושג הקדושה הוא מושג רחב עד מאוד. השורש מופיע בתנ"ך מאות פעמים; 'קדשים' הוא סדר שלם במשנה ובתלמודים, הרמב"ם חיבר ספר שלם וקראו 'קדושה' ובוודאי לא ניתן לגעת אפילו בקצה-קצהו במאמר קצר. עם זאת, אבקש להאיר מעט את משמעות המושג כפי שהיא עולה מדברי שלשה הוגים מרכזיים, ועל בסיס דבריהם אבקש לפתוח צוהר לדיון בהגדרת המושג בנוגע לקב"ה, שאותו אנו מכנים "הא-ל הקדוש", ובנוגע לפעולת ההתקדשות.

נפתח בבירור משמעות התואר קדוש, מתוכו ננסה להבין כיצד יוצרים קדושה ובסופו של דבר, נשאל מהי משמעות מושג הקידושין בלשון חז"ל.

הא-ל הקדוש

באופן בסיסי, הפירוש הראשון למילה 'קדוש' שעולה בדרך כלל במחשבתנו הוא – מופרש, נבדל, נפרד.¹

אוטו - הקדוש כמסתורין הנורא

גישה המקצינה משמעות זו, ומציגה את ה'קדוש' כנבדל מוחלט מופיעה אצל רודולף אוטו (1869-1937) תיאולוג משפיע ביותר במחצית הראשונה של המאה ה-20. חיבורו החשוב ביותר הוא הקדושה – אודות האי-דצינולי ברעיון הא-להי וזיקתו אל הרציונליזם, שם הוא מנתח את מושג הקדושה שלטענתו הוא יסוד החוויה הדתית. כך מסביר אוטו את משמעות המונח 'הא-ל הקדוש':

¹ הגדרה זו בוודאי נכונה היא, והיא מופיעה אצל רבים כפירוש הפשוט, לדוגמה ראו ריה"ל בכוזרי (מאמר ד', ג); רמב"ן בויקרא (י"ט, ב) ועוד רבים.

האחר לגמרי, הזר והמוזר השרוי 'מחוץ לעולם' ומשים עצמו בניגוד לעולם.
(הקדושה² עמ' 31)

אוטו מכנה את הקדוש בשם הלטיני 'מיסטריום טרמנדום' – המסתורין הנורא, המעורר חיל, רעדה ושפלות רוח בפני "הסוד הנישא מעל לבריאה כולה ואפוף מסתורין לאין-פשר". 'הא-ל הקדוש' של אוטו אם כן, הוא נבדל מוחלט, טרנסצנדנטי.

הרב ברקוביץ - הקדוש כקרב³

גישה הפוכה בדיוק היא גישתו המקורית של הרב ברקוביץ. במסה על הקדושה מנתח הרב ברקוביץ את מופעי מושג הקדושה בתנ"ך ומבקש לעמוד על משמעותו המדויקת מתוך הקשריו השונים במקרא. הוא פורש את חקירתו על פני אחד-עשר פרקים.

ניתוחו מפתיע, ועל פיו, בכל מופעיו של המושג 'קדוש' בתנ"ך, ההקשר הוא דווקא של א-ל מתעניין השוכן בקרב ברואיו ומתעניין בהם:

"קדוש ונורא" מבטא שתי תכונות שונות והפוכות של א-להים. [...]

כקדוש הוא נגיש, קרוב, הוא טרנסצנדנטי ובה בעת אימננטי.

(מאמרים עמ' 43, 49)

דבר זה הוביל את הרב ברקוביץ לדייק את הגדרת מושג הקדוש והוא הסביר כי כאשר מקדשים דבר כלשהו יש לכך משמעות פולחנית ומשמעות רוחנית. נעמוד על המשמעויות בקצרה.

בכל הנוגע למשמעות הפולחנית ההגדרה דומה מאוד להגדרה המוכרת לנו – להקדיש או לקדש משהו, פירושו להבדיל אותו ממסגרת ההתייחסות שלו ולייעד אותו למטרה מסוימת. במקרה ספציפי, כאשר

² תרגום מרים רון, הוצאת כרמל, ירושלים תשנ"ט (1999).

³ כל הציטוטים מדבריו של הרב ברקוביץ הובאו ממאמרים על יסודות היהדות (להלן: מאמרים), פרק ג' (היינו המסה על הקדושה).

מדובר על עולם הקדשים – אין מדובר על ייעוד 'סתם' אלא על ייעוד לקב"ה.⁴

בשלב השני (עמ' 54-56), עומד הרב ברקוביץ על המשמעות הרוחנית של הקדושה. כשאדם מבדיל עצמו מסביבתו הטבעית ומייעד עצמו לקב"ה, הרי שבכך הוא גם מתקרב לקב"ה. כך הדבר אצל הכהנים המובדלים מהעם, מיועדים לקב"ה, וקרובים אליו יותר. בלשון פרשת קרח: "בְּקֹר וַיֵּדַע ה' אֶת אֲשֶׁר לוֹ וְאֶת הַקְּדוֹשׁ וְהַקְּרִיב אֵלָיו... וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' הוּא הַקְּדוֹשׁ" (במדבר ט"ז, ה, ז). בפסוק מופיעות המילים קדושה, קרבה ובחירה בנשימה אחת, לאמר – להיות קדוש פירושו להיבחר על ידי ה' ולהיות קרוב אליו.

מתוך הגדרה זו עומד הרב ברקוביץ גם על משמעות המונח 'קדוש' ביחס לקב"ה. אם אצל האדם להיות קדוש פירושו להתרחק מהסביבה הטבעית ולהתקרב אל ה', נצפה לראות פעולה דומה אצל האל – ל הקדוש – פעולה כפולה שתכלול התרחקות ממשהו והתקרבות אל משהו:

ככל שהדבר נוגע לאדם, מדובר בפנייה של א-להים אליו באהבה ובחמלה. א-להים צריך כביכול "לרסן" את טבעו כאחר לגמרי כדי שיהיה באפשרותו להתקרב למען קדושתו. (מאמרים עמ' 55)

עולה אם כן, כי האל – ל הקדוש הוא זה המתעניין, הקרוב, השוכן בקרבך.⁵

"והתקדשתם" - כיצד מתקדשים?

לאחר שעמדנו על משמעות המושג 'קדוש' ביחס לקב"ה, אבקש לשאול כיצד יכול האדם ליצור קדושה.⁶

⁴ בפועל 'לקדש' נעשה גם שימוש של 'חולין', כך למשל "קִדְּשׁוּ צֹמֶם קָרְאוּ עֲצָדָה" שביואל (א, יד וכן ב, טו) – שמשמעותו לייעד את העם לצום, המונח אינו כולל שם רכיב 'קדוש' הקשור לא-להים בצורה ישירה.

⁵ בכל הנוגע להוכחותיו של הרב ברקוביץ ולדיוקיו מהפסוקים כי אכן כך הוא, מומלץ מאוד לעיין בגוף המסה ולראות את הוכחותיו המאלפות מהפסוקים השונים. מפאת קוצר היריעה לא יכולתי להביאן כאן.

⁶ הדיון לא ייסוב סביב ההגדרות המשפטיות של הקדש וקדשים, אלא יבקש להתחקות ולהבין מהו המנגנון שלפיו הלכות אלו פועלות.

הרב ברקוביץ טרח בעיקר להוכיח כי הקדוש הוא הקרוב, אך לא הרחיב יתר על המידה בכל הנוגע לתהליך ההתקדשות עצמו. נביא מדבריו, ומתוכם נבקש להפליג לדברי הרב סולוביצ'יק המהווים השלמה של הדברים מזווית אחרת, מקורית וקיומית שתהווה גם בסיס להבנתנו את מושג הקידושין. כך כותב הרב ברקוביץ:

"והתקדשת" פירושו אפוא: בקש את קרבנו של א-להים. [...] כיצד מתקדש האדם? [...] באמצעות שאיפה למלא אחר רצונו של א-להים בכל תחום שבו רצונו נגלה או ניתן לאימות.

הרב סולוביצ'יק - הפיכת האיך-סופיות לסופיות

הגר"ד, בעמדו על ההבדלים שבין איש הדת לאיש ההלכה כותב כי בעוד שאיש הדת הצמא לא-ל חי מבקש לעלות מעלה אל הא-ל המרומם, איש ההלכה מבקש לנקוט פעולה הפוכה - כאשר הוא עורג לא-להים "טובל הוא במציאות [...] ומבקש את הא-להים [...] לשכון בתוך הריאליות על כל עקרוניה וחוקותיה" (איש ההלכה, עמ' 46).

כדי להבין כיצד מתקדש האדם וכיצד הוא מקדש את המציאות בה הוא חי, עלינו להבין כיצד בדיוק מבין הרב סולוביצ'יק את הקדושה. כך הוא כותב:

האידיאה של קדושה אינה מסמלת, בהשקפת עולמה של כנסת ישראל, את הטרנסצנדנטיות הכי מובדלת והכי מופרשת מן המציאות. (איש ההלכה עמ' 46)

הערת-השולים במקום (מס' 50) מפנה את הקורא לספרו של רודולף אוטו. במשפט הראשון מבקש הרב סולוביצ'יק לחלוק על אוטו - קדושה איננה היבדלות מוחלטת מהמציאות.

למדנו מה הקדושה אינה, אך מהי כן לשיטתו?

קדושה לפי תפיסת ההלכה מסמנת השתקפות הטרנסצנדנטיות הכי סתומה וחתומה, בעולמנו הממשי, "ירידת" הא-להים, דלית מחשבה תפיסא ביה, אל הר סיני, הרכנת העולם הנעלם והנסתר על גבי המציאות. (איש ההלכה עמ' 47)

הקדושה היא השתקפות העולם העליון בעולם הממשי, היא ירידת הא-להים אל העולם הגשמי. אם קודם למדנו אצל אוטו כי הא-ל הקדוש הוא גבוה מעל גבוה ואינו ברהשגה כלל, הרי שגישת הגר"ד מזכירה לנו דווקא את תיאוריו של הרב ברקוביץ - קדושה מביאה לקרבה בין הא-ל והאדם. אך עדיין עלינו לברר כיצד הדבר קורה.

קדושה נוצרת על ידי האדם - סוד הצמצום

בפרשת קדושים, פונה הקב"ה אל עם ישראל ומצווה אותם "קדושים תהיו", כיצד? על ידי קיום המצוות - "אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו וְאָבִיו תִּירָאוּ... וְהִבְדַּלְתֶּם בֵּין הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה לְטֻמְאָה" (ויקרא י"ט, ג; כ', כה). בלשון הרב סולוביצ'יק, "קדושה מייצגת חיים מסודרים וקבועים על פי ההלכה ומוצאת את מילואה בקיום איסורי ביאה, מאכלות אסורות וכיוצא בהם" (איש ההלכה עמ' 47).

קדושה נוצרת על ידי האדם - באמצעות הפה הופך אדם בהמה לקדושה, ובאמצעות מעשה כיבוש מקדש האדם את הארץ. הקדושה היא פרדוקס - היא ירידת האינסופי אל הסופי. בהשאלה מעולם החסידות, מגדיר הרב סולוביצ'יק את הקדושה כ"סוד הצמצום":

האינסופיות מצמצמת את עצמה [...] היהדות הביאה לעולם את סוד הצמצום של האינסופיות בסופיות. [...] "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". (איש ההלכה עמ' 48)

הדבר מקבל משמעות כמעט מוחשית בציווי על בניית המשכן. נשים לב כי הלשון שבה מצווה הקב"ה את משה היא "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". הרב סולוביצ'יק מצטט מדרש המתאר דו-שיח בין הקב"ה למשה המבטא את הדבר בצורה תמציתית ומדויקת:

בשעה שאמר לו "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" אמר 'דבש'ע! הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך!, אמר לו 'משה', לא כשם שאתה סבור אלא עשרים קרש בצפון ועשרים בדרום ושמונה במערב ושמונה במזרח ואצמצם שכינה שלי ואשכון ביניהם'.

(תנחומא [ורשא] כיתשא י')

משה רבנו, ואחריו שלמה המלך תמהים – איך אפשר להוריד את האיך־סופי לתוך הסופי? כיצד הקב"ה, יכול לשכון בתוך בניין, גדול ככל שיהיה, שיבנה האדם הסופי והעלוב?

תשובת הקב"ה מפתיעה ומחודשת. זהו החידוש של מושג הקדושה: סוד הצמצום. על האדם ליצור מסגרת ו'לפנות' לקב"ה מקום בארץ. על האדם לשמור את מצוות ה', להפריש עצמו מהאסור לו על פי ההלכה, והקב"ה יצמצם עצמו וישכון "במידות ובשיעורים" (על פי איש ההלכה עמ' 48) כלשון הגר"ד.

כשאמר למשה: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", גילה את הרז

הנורא, שא-להים מצמצם את שכניתו בעולם הזה.

(איש ההלכה עמ' 49)

יצירה כהגשמת הקדושה

בחלקו השני של 'איש ההלכה', סביב העיסוק ב'כוח היוצר שבו' (עמ' 83 ואילך) חוזר הרב סולוביצ'יק לדיון על הקדושה. הרב סולוביצ'יק מחדש כי היצירה היא הגשמת האידיאל של קדושה.

על פי הגר"ד האדם והמציאות נבראו פגומים כדי להניח מקום לאדם להתעטר בכתר של בורא ויוצר. על האדם להשלים את החסר והפגום על ידי המשכת והורדת קדושה מהעליונים לתחתונים, באמצעות היצירה:

יצירה - זוהי גישום האידיאל של קדושה. [...] כשאדם רוצה להגיע

למדרגה קדושה, הרי עליו ליהפך ליוצר עולמות. [...] יצירה - זוהי

הורדת הטרנסצנדנטיות לתוך עולמנו העכור, החמרי והגס, והורדה

זו מתקיימת על ידי התממשות ההלכה האידיאלית בטבורה של

המציאות. (איש ההלכה עמ' 91)

בין קדושה לקידושין

הקשר שבין קדושה לקידושין מתומצת במשפט אחד בסוגיית הגמרא הראשונה במסכת קידושין ובדברי התוספות היסודיים על אתר. במסגרת דקדוקה בלשון המשנה, מבקשת הגמרא בדף ב' לעמוד על

ההבדל שבין לשון "האשה נקנית" ובין לשון "האיש מקדש". הגמרא מחלקת ומסבירה ש"האשה נקנית" זו לשון התורה, ואילו "האיש מקדש" זו לשון חכמים. הגמרא מבארת למה התכוונו חכמים כשכינו את אירוס האשה 'קידושין':

ומאי לישנא דרבנן? דאסר לה אכ"ע כהקדש. (קידושין ב:)

ומסבירים בתוספות שם:

דאסר לה אכ"ע כהקדש - ו'הרי את מקודשת לי' כלומר להיות לי מקודשת לעולם, בשבילי. כמו 'הרי הן מקודשין לשמים להיות לשמים'. ופשטא דמילתא, 'מקודשת לי' - מיוחדת לי ומזומנת לי. [...]

דגבי אשה במה דמתייחדת להיות לו, היא נאסרת לכל...

מדברי התוספות עולה כי דבר הוא קדוש בתנאי שהוא כולל מרכיב כפול: מצד אחד - מיוחד למישהו או למשהו, ומצד שני - אסור לאחרים. אם נבקש לחדד מעט הגדרה זו נאמר כי ישנה דרישה שהדבר הקדוש מחד גיסא יהיה נבדל מסביבתו הטבעית, ומאידך גיסא יהיה מיועד למטרה מסוימת.

במיוחד לאור שתי הנקודות האחרונות שראינו אצל הרב סולוביצ'ק אבקש לבחון את משמעות ה'קידושין'. לדברי התוספות, הקידושין נקראים כך על פי ההגדרה הבסיסית של הקדושה שראינו: האשה נבדלת מכל העולם מחד, ומיועדת לאישה העתידי בלבד מאידך.

העמקנו הבנה זו על בסיס דברי הרב סולוביצ'ק. למדנו כי משמעותו של מעשה ההקדשה היא הורדת הא-להי לתוך העולם הממשי, בדיוק כפי שקרה במשכן.⁷ זוג שבא בברית הנישואין ומציית יחד לצו ה' של "וְהִתְקַדְּשְׁתָּם וְהִיָּתָם קְדָשִׁים" (ויקרא כ', ז) על ידי קיום המצוות, על ידי הגבלה עצמית על-פי ההלכה - זוכה ל"שכינה ביניהם"⁸ במובן הפשוט של האמירה. הקב"ה מצמצם עצמו כאשר ברואיו מצמצמים

⁷ קישור שמובן היטב על רקע דברינו, עושה המשך חכמה בפרשת מצורע (ויקרא ט"ו, לא): "והזרתם את בני ישראל מטמאתם. זו עשה שבנדה לפרוש סמוך לוסתה. ועל פי זה צריך לפרש הא דקאמר "ולא ימותו בטמאם את משכני בתוכם" על פי דריש ר' עקיבא איש ואשה זכו שכינה ביניהם, לא זכו אש אוכלתם. וזהו "בתוכם" - בין איש לאשתו".

⁸ כלשון המדרש העוסק בצמצום שכינת הקב"ה למשכן שזהה ללשון דרשת רבי עקיבא: "ואצמצם שכינה שלי ואשכון ביניהם" - "זכו שכינה ביניהם".

עצמם ומותירים לו, כביכול, מקום, ושוכן ביניהם. כך הדבר במשכן ובמקדש, וכך הדבר בין האיש והאישה.

עוד ראינו אצל הרב סולוביצ'ק שרק אדם שיוצר מתקדש לא-להיו. מהם נישואין אם לא יצירה מהסוג הנעלה ביותר, וכדבריו הידועים של רש"י "ודבק באשתו והיו לבשר אחד - הולד נוצר על ידי שניהם". יצירה כזו, לצד "חיים מסודרים וקבועים על פי ההלכה" כדברי הגר"ד, הכוללת הקפדה ושמירה על איסורי הביאה המהווים נתח ניכר מספר 'קדושה' כאמור, בכוחה "להוריד את כבוד א-ל אל העולם התחתון".

ברוך המקדש עמו ישראל על ידי חופה וקדושין.